

MARCIN BIDER

POCZĄTKI INSTYTUCJI DIAKONIS W KOŚCIELE ŁACIŃSKIM W UJĘCIU HISTORYCZNO-KANONICZNYM

Rozważania o powstaniu diakonis w ujęciu prawnym należy postrzegać w świetle obowiązywania w późniejszych wiekach zakazu święcenia kobiet na diakonise¹. Należy podkreślić, iż być może z tego powodu, problematyka diakonatu kobiet w Kościele łacińskim, jak na razie, nie doczekała się, przynajmniej w literaturze języka polskiego, pogłębionych i wyczerpujących studiów. Niniejsze rozważania mają za zadanie tę lukę w skromnym zakresie uzupełnić. Zagadnienia związane z początkami diakonatu kobiet zostaną ukazane w ujęciu historyczno-kanonicznym².

Powaga zagadnienia związanego z diakonisami oraz rysujące się horyzonty badawcze we współczesnym kontekście teologiczno-kanonicznym skłoniły autora do podjęcia pogłębionych studiów, które zaowocowały powstaniem niniejszego artykułu³.

Ks. dr MARCIN BIDER – adiunkt w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Siedleckiej Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie, ul. Kościuszki 10, 08-110 Siedlce; e-mail: biderus@op.pl

¹ Począwszy od starożytności synody Kościoła łacińskiego ponawiały zakaz święcenia diakonis. Jeszcze Mistrz Gracjan w D. 78 c. 2 zawarł *expressis verbis* klauzulę *nemo inter diaconissas consecratur*.

² Autor wyraża wdzięczność Pani dr Lidii Fiejdasz-Buczek, adiunkt, w Katedrze Prawa Kanonicznego i Sakramentów Świętych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, oraz Księdzu prof. dr. hab. Markowi Starowieyskiemu za uwagi i sugestie bibliograficzne zgłoszone podczas redagowania tego tekstu. Ponadto autor w sposób szczególnie wyraża wdzięczność Księdzu prof. dr. hab. M. Starowieyskiemu za umożliwienie korzystania ze zbiorów bibliograficznych zgromadzonych w Zakładzie Patrologii Biblioteki Wyższego Metropolitalnego Seminarium Duchownego Archidiecezji Warszawskiej.

³ W przygotowaniu do publikacji jest artykuł o ewolucji diakonatu kobiet w ustawodawstwie synodów galijskich (IV-VI w).

1. STATUS QUAESTIONIS

Zanim uwaga skierowana zostanie w kierunku przyjrzenia się problematyce diakonatu kobiet, należy naszkicować szersze tło udziału kobiet w czynnościach liturgicznych starożytnego Kościoła. Pisma nowotestamentalne poruszają ten problem w kontekście różnorodności kręgów kulturowych. W okresie patrystycznym zagadnienia związane z aktywnym udziałem kobiet w życiu liturgicznym Kościoła wiązano z toczonymi gorącymi polemikami z gnostykami oraz montanistami. Podobnie w złotym okresie scholastyki, trwająca wówczas polemika łączyła się z pogłębieniem refleksji teologiczno-kanonicznej nad diakonatem kobiet na łacińskim Zachodzie. Natomiast przeprowadzona refleksja teologiczna w XVI w. zaowocowała powstaniem licznych prac w kontekście rozwoju doktryny czasów związanych z reformą katolicką. Historia rozwoju diakonatu kobiet w prawodawstwie Kościoła łacińskiego począwszy od XVII w. doczekała się wreszcie pogłębionych studiów⁴.

Tematyka diakonis pod koniec XIX w. zaczęła budzić jeszcze większe zainteresowanie uczonych, czego owocem stała się bogata bibliografia przedmiotu⁵. W ubiegłym wieku badania nad diakonatem kobiet prowadzono w kontekście prezentowanych postulatów przez środowiska teologiczne, których wspólnym mianownikiem stały się ruchy o charakterze feministycznym. Wśród prac naukowych powstałych w XX w. należy wymienić te, które w sposób całościowy przedstawiły problematykę diakonis. A. Kalsbach w 1926 r. zaprezentował wyniki swych prac na temat diakonatu kobiet w starożytnym Kościele⁶. Na wymienienie zasłu-

⁴ P. SORCI, *Diaconato ed altri ministeri liturgici della donna*, [w:] *La donna nel pensiero cristiano antico*, red. U. Mattioli, Genova: Marietti 1992, s. 331.

⁵ Everett Ferguson zamieszcza bibliografię (pod hasłem *Deaconess* opublikowanym w *Encyclopedia of Early Christianity*, t. I, red. E. Ferguson, M.P. McHugh, F.W. Norris, wyd. 2, New York: Garland 1997, s. 322); C. ROBINSON, *The Ministry of Deaconesses*, wyd. 2, London: Mowbray 1931, s. 316-351; C.H. TURNER, *Ministries of Women in the Primitive Church: Widow, Deaconess and Virgin in the First Four Christian Centuries*, London: Mowbray 1931, s. 316-351; J. MAYER, *Monumenta de viduis diaconissis virginibusque tractantia*, Bonn: Peter Hanstein 1938; J.G. DAVIES, *Deacons, Deaconesses and the Minor Orders in the Patristic Period*, „The Journal of Ecclesiastical History” 14 (1963), s. 1-15; J. DANÉLOU, *The Ministry of Women in the Early Church*, Westminster: Faith 1974; J. YSEBAERT, *The Deaconess in the Western Church*, [w:] *Eulogia. Instrumenta patristica XXIV*, red. G.J.M. Bartelink, A. Hilhorst, C.H. Kneepkens, Nijhoff: Steenbrugis. In abbatia S. Petri 1991, s. 421-436; U. EISEN, *Amsträgerinnen im frühen Christentum*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1996; K.K. FITZGERALD, *Women Deacons in the Orthodox Church*, Brookline: Holy Cross Orthodox Press 1998; P. VANZAN, *Le Diaconat permanent féminin. Ombres et lumières*, „La Documentation Catholique” 2203 (1999), s. 440-446.

⁶ *Die altkirchliche Einrichtung der Diaconissen bis zu ihrem Erlöschen*, Freiburg im Breisgau: Herder 1926; następnie A. Kalsbach w 1957 r. w sposób kompletny przedstawił *status quaestionis*

guje również dzieło R. Gryson'a, który zajął się formami posług kobiecych w starożytnym Kościele do VI w. Według jego hipotezy, kobiety wykluczono z ordynacji prezbiterialnej, ponieważ, jak sugeruje, wynikało to przede wszystkim z ówczesnego kontekstu kulturowego społeczności grecko-rzymskiej⁷.

A.G. Martimort w 1982 r. opublikował wyniki swych badań zogniskowanych wokół problematyki diakonatu kobiet; swoje poszukiwania uwieńczył konkluzją, iż jest trudno przy dzisiejszym stanie badań sprecyzować, w jaki sposób starożytni pisarze pojmowali instytucję diakonis. A.G. Martimort, prowadząc swoje badania nad tekstami teologiczno-kanonicznymi, spostrzegł, że nie jest możliwe precyzyjne ustalenie, czy w danym przypadku mamy do czynienia z *sensu stricto* diakonatem⁸. Badania prowadzone w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w., pomijając publikacje pochodzące z kręgów feministycznych, zaowocowały opublikowaniem kilku interesujących artykułów; bez wątpienia należy wymienić wśród nich dwa zeszyty międzynarodowego czasopisma teologicznego „Concilium”, które poświęcono analizie roli kobiet w Kościele; pierwszy zeszyt ukazał się w 1976 r., a drugi w 1980 r.⁹ Ponadto ukazały się monografie m.in. takich autorów jak E. Schüssler Fiorenza¹⁰, J.M. Aubert¹¹ oraz E. Behr-Sigel¹². Naszkicowana panorama danych bibliograficznych nie byłaby pełna, gdyby nie została wymieniona C. Militello, autorka artykułu, w którym przedstawiła toczącą się dyskusję naukową wokół diakonatu kobiet, łącznie z zaprezentowaniem proponowanych przez nią rozwiązań¹³. Badania z powodzeniem kontynuowane są również w XXI w., co nadal przynosi znaczące rezultaty badawcze¹⁴.

w słowniku *Das Reallexikon für Antike und Christentum* pod hasłem *Diakonisse* (t. III, red. F.J. Dölger, Stuttgart: Anton Hiersemann 1957, kol. 917-928).

⁷ *Le ministère des Femmes dans l'Église ancienne*, Gembloux: Duculot 1972; zob. również wydanie angielskie: *The ministry of women in the early church*, Collegeville: Liturgical Press 1976.

⁸ *Les diaconesses. Essai historique*, Rome: Edizioni Liturgiche 1982, następnie została przetłumaczona na język angielski: *Deaconesses: An Historical Study*, San Francisco: Ignatius Press 1986.

⁹ E. SCHÜSSLER FIORENZA, *Il ruolo delle donne nel movimento cristiano primitivo*, „Concilium” 12 (1976), z. 1, s. 21-36; R. RADFORD RUETHER, *Le donne e il sacerdozio in una prospettiva storica e sociale*, „Concilium” 12 (1976), z. 1, s. 54-67.

¹⁰ E. SCHÜSSLER FIORENZA, *En mémoire d'elle, Essai de reconstruction des origines chrétiennes selon la théologie féministe*, Paris: Du Cerf 1986.

¹¹ *L'exil féminin. Antiféminisme et christianisme*, Paris: Du Cerf 1988.

¹² *Le ministère de la femme dans l'Église*, Paris: Du Cerf 1987.

¹³ *La donna nella Chiesa. Problemi aperti*, „Studi Ecumenici” 6 (1988), z. 1, s. 59-102.

¹⁴ G. MÜLLER, *Priestertum und Diakonat*, Einsiedeln: Johannes Verlag 2000; M. HAUKE, *Il diaconato femminile: osservazioni sul recente dibattito*, „Notitiae” 37 (2001), s. 195-239; J. WIINGAARDS, *Women Deacons in the Early Church. Historical Texts and Contemporary Debates*, New York: The Crossroad Publishing Company 2002; M. SCIMMI, *Le antiche diaconesse nella storiografia del XX secolo*, Milano: Glossa 2004; V. KARRAS, *The Liturgical Function of Consecrated Women in the Byzantine Church*, „Theological Studies” 66 (2005), s. 96-116; G. MACY, *The Hidden*

Również w języku polskim powstały prace naukowe, w których podjęto próbę wyjaśnienia genezy diakonatu kobiet¹⁵.

W niniejszej prezentacji *status quaestionis* pominięto wyniki badań odnośnie do diakonatu kobiet na Wschodzie, ponieważ wykracza to poza ramy niniejszego artykułu¹⁶.

Bezpośrednim impulsem, który przyczynił się do powstania niniejszego artykułu stało się sformułowanie sugestii o możliwości przestudiowania zagadnień związanych z diakonatem kobiet przez bp. P.A. Durocher'a na Synodzie Biskupów o rodzinie odbywającym się w Watykanie w październiku 2015 r. Bp Du-

History of Women's Ordination: Female Clergy in the Medieval West, Baltimore: The Johns Hopkins University Press 2005; A. HENTSCHEL, *Diakonia im Neuen Testament*, Tübingen: Mohr Siebeck 2007; K. MADIGAN, C. OSIEK, *Ordained Women in the Early Church: A Documentary History*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press 2005; J.N. COLLINS, *Diakonia: Re-Interpreting the Ancient Sources*, wyd. 2, New York: Oxford University Press 2009; P. ZAGANO, *Deacons in the Irish Church. Male and Female?*, „The Furrow” 60 (2009) nr 4, s. 201-205; *Διακονία, diaconiae, diaconato: semantica e storia nei Padri della Chiesa. XXXVIII Incontro di studiosi dell' antichità cristiana. Roma, 7-9 maggio 2009. Studia Ephemeridis Augustinianum 117*, Rome: Institutum Patristicum Augustinianum 2010; M. LAGUË, *Le diaconat permanent pour les femmes: une question ouverte dans l'Église?*, „Pretre et pasteur” 114 (2011), s. 414-427; C. VAGAGGINI, *Ordination of Women to the Diaconate in the Eastern Churches*, Collegeville: The Liturgical Press 2014. Bibliografię uzupełniającą można znaleźć w: P. ZAGANO, *Research documents*, https://www.people.hofstra.edu/Phyllis_Zagano/ [dostęp: 7.03.2016].

¹⁵ E.J. JEZIERSKA, *Interpretacja tekstów Pawłowych dotyczących diakonis i wdów w świetle praktyki starożytnego Kościoła*, mps, Wrocław: Papieski Fakultet Teologiczny 1972; M. MARCZEWSKI, *Diakonisa*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. III, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1985, kol. 1251-1252; B. KULAZIŃSKA, *Rola kobiety w organizacji Kościoła pierwotnego*, [w:] *Warszawskie Studia Biblijne. J. M. Rektorowi ATK ks. prof. Janowi Stępniewi na czterdziestolecie jego pracy naukowej*, red. J. Frankowski, B. Widła, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1976, s. 342-351; A.L. SZAFRAŃSKI, *Diakonisa*, „Novum” 9 (1979), z. 4-5, s. 170-192; H. PAPROCKI, *Święcenia diakonisy w Kościele bizantyńskim*, „Vox Patrum” 6-7 (1984), s. 272-280; A.L. SZAFRAŃSKI, *Diakonise i ich rola w pierwotnym Kościele*, „Vox Patrum” 17 (1989), s. 737-755; *Konsultacja Kościołów Prawosławnych na temat miejsca kobiet w Kościele*, „Biuletyn Ekumeniczny” 70 (1989), z. 2, s. 56-60; M. DANILUK, *Diakonisy*, [w:] TENŻE, *Encyklopedia Instytutów Życia Konsekwowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego*, Lublin: Redakcja Wydawnictwa KUL 2000, s. 95-96; E. ADAMIAK, *Kobieta w Kościołach i wspólnotach chrześcijańskich. Próba syntezy teologicznej*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 11 (2001), s. 91-114. Częściowo o roli diakonis w obrzędach liturgicznych wspominają: J.A. JUNGSMANN, *Liturgia pierwotnego Kościoła do czasów Grzegorza Wielkiego*, Kraków: Tyniec – Wydawnictwo Benedyktynów 2013; K. MATWIEJUK, *Diakoniat jako urząd służby w Kościele*, „Diakoniat” 9-10 (2012-2013), s. 39-54. Szerzej o zadaniach liturgicznych diakonisy zob. B. NADOLSKI, *Diakonisa*, [w:] TENŻE, *Leksykon liturgii*, Poznań: Pallotinum 2006, s. 317.

¹⁶ C. Vagaggini OSBCam (1909–1999) opublikował w 1974 r. *L'ordinazione delle diaconesse nella tradizione greca e bizantina*. Artykuł ukazał się w wydawanym przez Pontificio Istituto Orientale w Rzymie czasopiśmie „Orientalia Christiana Periodica” [40 (1974), s. 145-189] pozostającym pod kierownictwem R.F. Taft'a, SJ. Autor artykułu, C. Vagaggini OSBCam, opowiedział się za możliwością przywrócenia stałego diakonatu kobiet w Kościele łacińskim.

rocher, odwołując się do brzmienia nr 30 *Instrumenti Laboris*¹⁷, sformułował potrzebę przestudiowania możliwości przywrócenia stałego diakonatu kobiet¹⁸.

Rzeczywiście, w starożytności oraz w średniowieczu w Kościele łacińskim istniały stałe diakonaty kobiet, którego jednak, jak to poniżej zostanie przedstawione, funkcjonowanie należy odczytywać według norm klucza hermeneutycznego zbudowanego z orzeczeń Magisterium Kościoła¹⁹ oraz w późniejszym okresie norm prawa kanonicznego²⁰. Istotne uzupełnienie danych historyczno-kanonicznych przyniósł opublikowany przez Międzynarodową Komisję Teologiczną w 2002 r. dokument *Diakonat: Ewolucja*²¹.

Wreszcie papież Franciszek w dniu 12 maja 2016 r. podczas audiencji udzielonej Międzynarodowej Unii Wyższych Przełożonych Zakonów Żeńskich (UISG) zapowiedział, że utworzy komisję do zbadania możliwości przyznania kobietom posługi w Kościele w charakterze diakonis²², a w dniu 2 sierpnia 2016 r., po doj-

¹⁷ „Può contribuire al riconoscimento del ruolo determinante delle donne una maggiore valorizzazione della loro responsabilità nella Chiesa: il loro intervento nei processi decisionali; la loro partecipazione, non solo formale, al governo di alcune istituzioni; il loro coinvolgimento nella formazione dei ministri ordinati”, SINODO DEI VESCOVI [XIV Assemblea Generale Ordinaria], *La vocazione e la missione della famiglia nella Chiesa e nel mondo contemporaneo* [*Instrumentum Laboris*], Città del Vaticano 2015, nr 30, http://www.vatican.va/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_20150623_instrumentum-xiv-assembly_it.html [dostęp: 9.03.2016].

¹⁸ P.A. DUROCHER, *Mówić, radzić i decydować. Przyszłość kobiet w Kościele*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/P/PR/or_mowic-radzic_01022016.html?no_header=1&no=1 [dostęp: 22.04.2016].

¹⁹ PAULUS PP. VI, *Litterae apostolicae motu proprio datae „Sacrum diaconatus ordinem”*. *Generales normae de diaconatu permanenti in Ecclesia Latina restituendo feruntur* (18.06.1967), AAS 59 (1967), s. 697-704; tekst polski w: PAWEŁ VI, *Motu proprio Ojca świętego Pawła VI „Sacrum diaconatus ordinem” ustalające normy ogólne dla przywróconego w kościele łacińskim stałego diakonatu*, „Vox Patrum” 17 (1989), s. 563-571; PAULUS PP. VI, *Litterae apostolicae motu proprio datae nonnullae „Ad pascendum” nonnullae normae ad sacrum diaconatus ordinem spectantes statuuntur* (15.08.1972), AAS 64 (1972), s. 534-540; tekst polski w: PAWEŁ VI, *Motu proprio Ojca świętego Pawła VI „Ad pascendum” promulgujące przepisy dotyczące diakonatu*, „Vox Patrum” 17 (1989), s. 572-579.

²⁰ G. GHIRLANDA, *Il sacramento dell'ordine e i ministri sacri o chierici. Codice di diritto canonico: Libro IV, Parte I, Titolo VI: cc. 1008-1054; Libro II, Parte I, Titolo III e IV: cc. 232-297. Schemi delle lezioni ad uso degli studenti*, Roma: Pontificia Università Gregoriana 2000, s. 19-21.

²¹ COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE, *Il diaconato: evoluzione e prospettive*, Città del Vaticano 2003; II, 4, http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith_pro_05072004_diaconate_it.html [dostęp: 22.04.2016].

²² „Credo che chiederò alla Congregazione per la Dottrina della Fede che mi riferiscano circa gli studi su questo tema [ozn. diakonis – M.B.] [...]. E inoltre vorrei costituire una commissione ufficiale che possa studiare la questione: credo che farà bene alla Chiesa chiarire questo punto; sono d'accordo, e parlerò per fare una cosa di questo genere”, zob. *Udienza all'Unione Internazionale Superiore Generali [giovedì 12 maggio 2016]*, [w:] SALA STAMPA DELLA SANTA SEDE, *Bollettino*

rzałym namyśle, podjął decyzję o ustanowieniu Commissione di Studio sul Diaconato delle donne²³.

2. SEMANTYKA TERMINU *DIACONISA*

Termin „diakonisa” pojawił się w literaturze łacińskiej w obrębie chrześcijaństwa nie wcześniej niż pod koniec IV w. Wcześniejsze źródła używają wyrazów *diacona*, *vidua* lub *virgo canonica*, a sama różnica zachodząca pomiędzy wdowami i diakonisami pozostaje niejasna²⁴. W zachodnim piśmiennictwie kościelnym od IV do VI w. tytuł diakonisy nie odnosił się do pełnionych funkcji, lecz wyrażał szacunek i uznanie dla kobiety, prowadzącej wzorowe życie i wspomagającej osoby potrzebujące. W świetle dotychczasowych badań nie znaleziono dowodów na istnienie wcześniej niż w IV w. diakonatu kobiet na łacińskim Zachodzie²⁵.

Polski termin „diakonisa”²⁶ odpowiada dwóm łacińskim, które pozostawały

quotidiano del 13.05.2016, <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2016/05/13/0337/00782.html> [dostęp: 11.07.2016].

²³ W skład Komisji wchodzi: J.E. Bp. Luis Francisco Ladaria Ferrer, S.I., abp tyt. Tibica, sekretarz Kongregacji Nauki Wiary (przewodniczący) oraz członkowie: s. prof. Nuria Calduch-Benages, M.H.S.F.N., członek Papieskiej Komisji Biblijnej; prof. Francesca Cocchini, wykładowca na Uniwersytecie „La Sapienza” w Rzymie i w Instytucie Patrystycznym „Augustinianum” w Rzymie; ks. prof. Piero Coda, dyrektor Instytutu – Uniwersytetu „Sophia” w Loppiano oraz członek Międzynarodowej Komisji Teologicznej; o. Robert Dodaro, O.S.A., dyrektor Instytut Patrystycznego „Augustinianum” w Rzymie, wykładowca patrologii; o. Santiago Madrigal Terrazas, S.I., wykładowca eklezjologii na Papieskim Uniwersytecie „Comillas” w Madrycie; s. Mary Melone, S.F.A., rektor Papieskiego Uniwersytetu „Antoniano” w Rzymie; ks. prof. Karl-Heinz Menke, emerytowany wykładowca teologii dogmatycznej na Uniwersytecie w Bonn i członek Międzynarodowej Komisji Teologicznej; ks. prof. Aimable Musoni, S.D.B., wykładowca eklezjologii na Papieskim Uniwersytecie Salezjańskim w Rzymie; o. prof. Bernard Pottier, S.I., wykładowca w „Institut d’Études Théologiques” w Brukseli oraz członek Międzynarodowej Komisji Teologicznej; s. prof. Marianne Schlosser, wykładowca teologii duchowości na Uniwersytecie Wiedeńskim i członek Międzynarodowej Komisji Teologicznej; s. prof. Michelina Tenace, wykładowca teologii fundamentalnej na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie; prof. Phyllis Zagano, wykładowca na „Hofstra University” (Hempstead) w Nowym Jorku, zob. SALA STAMPA DELLA SANTA SEDE, *Istituzione della Commissione di Studio sul Diaconato delle donne* (2.08.2016), <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2016/08/02/0569/01268.html> [dostęp: 3.08.2016].

²⁴ F.L. CROSS, E.A. LIVINGSTONE, *Diakonisa*, [w:] TENZE, *Encyklopedia Kościoła*, t. I, wyd. 3, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio 2004, s. 505.

²⁵ SZAFRAŃSKI, *Diakonise*, s. 740-741.

²⁶ J. SONDEL, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków: Universitas 1997, s. 282.

w użyciu od starożytności aż do czasów średniowiecza: *diacona*²⁷ i *diaconissa*²⁸; oba terminy w łacinie średniowiecznej stosowano zamiennie²⁹.

Ch. du Fresne du Cange w odniesieniu do użycia terminu *diacona* pisał, że *diaconisa* to żona mężczyzny promowanego do święceń diakonatu. Oboje małżonkowie od momentu uzyskania przez męża święceń diakonatu powstrzymywali się od wypełniania powinności małżeńskiej. Ch. du Fresne du Cange *per analogiam* osobę nazywaną *presbitera* odnosił do małżonki presbitera. Chodzi tu o okres w rozwoju prawa kanonicznego, w którym przyjęcia święceń wyższych nie traktowano jeszcze jako przeszkody zrywającej w prawie kanonicznym do zawarcia małżeństwa³⁰.

Terminu *diacona* w swych pismach używało wielu wczesnośredniowiecznych pisarzy chrześcijańskich, wśród których przykładowo można wymienić Wenancjusza Fortunata³¹. W łacińskim piśmiennictwie od IV do VI w. używano

²⁷ Ch. du Fresne DU CANGE, *Diacona*, [w:] *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, t. III, red. L. Favre, wyd. 3, Paris: Niort 1884, kol. 95b.

²⁸ Św. Hieronim ze Strydonu przytacza tekst listu biskupa Salaminy Epifaniusza skierowanego ok. 394 r. do patriarchy jerozolimskiego Jana: „Nunquam autem ordinavi Diaconissas, et ad alias misi provincias, neque feci quicquam ut eccelsiam scinderem”, zob. *List 51 Epifaniusza z Cypru do Jana Jerozolimskiego przełożony na łacinę przez Hieronima II*, [w:] HIERONIM ZE STRYDONU, *Listy*, t. II (51-79), red. H. Pietras, Kraków: WAM 2010, s. 2. F. CLAEYS-BOUUAERT, *Diaconesse*, [w:] *Dictionnaire de droit canonique contenant tous les termes du droit canonique*, fasc. IV (*Condition-Droits acquis*), red. R. Naz, Paris: Letouzey et Ané 1949, kol. 1193.

²⁹ E. FORCELLINI, *Lexicon Totius Latinitatis*, t. II, red. I. Furlanetto, Patavii: Arnaldus Forni ex-cudebat Bononia Gregoriana edente 1965, s. 107; F. ARNALDI, *Latinitatis Italicae Medii Aevi inde ab A. CDLXXVI usque ad A. MXXXII. Lexicon imperfectum. Pars prior (A-Medicamen)*, Bruxelles: Secrétariat Administratif de l'UAI 1939, s. 168.

³⁰ „Uxor Diaconi, seu cujus maritus in Diaconum promotus erat. Ex quo enim ad hunc dignitatis Ecclesiasticæ gradum ille pervenerat, abstinebat uxore, quæ honoris causa «Diaconissa» et «Diacona» appellabatur, quemadmodum Presbyteri, «Presbytera»”, DU CANGE, *Glossarium mediae*, kol. 95b. Termin *diaconisa* należy do średniowiecznej łaciny chrześcijańskiej, A. BLAISE, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi: praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens*, Turnholt: Typographi Brepols 1975, s. 302. Piotr Abelard pisał w liście VIII (*Institutio seu Regula Sanctimonialium*) do Heloizy: „Septem veto personas ex vobis ad omnem monasterii administrationem necessarias esse credimus atque sufficere: portariam scilicet, cellerariam, vestiariam, infirmariam, cantricem, sacristam, et ad extremum diaconissam, quam nunc abbatissam nominant”, zob. *Petri Abelardi operum pars prima. Epistulae*, [w:] *Petri Abaelardi Abbatis Regensis opera omnia: juxta editionem Parisiensem Anni 1626, suppletis quae in ea desiderabantur opusculis; accedunt Hilarii et Berengarii Abaelardi discipulorum opuscula et epistolae [Patrologiae cursus completus. Series latina, t. 178]*, red. J.P. Migne, Parisiis: Apud J.P. Migne Editorem 1855, kol. 267; tekst polski w: ABELARD I HELOIZA, *Listy*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1968, s. 261.

³¹ *Manu superposita consecravit diaconam*, zob. HONORIUS CLEMENTIANUS VENANTIUS FORTUNATUS, *Vita S. Radegundis XII*, [w:] *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Concilia. Edidit Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Avctorum Antiquissimorum. Tomi IV. Pars Posterior.*

tytułu diakonisy nie tylko na oznaczenie wyświęconych kobiet, lecz również tych, które oddawały się posłudze charytatywnej. W ten sposób podkreślano szacunek żywiony dla kobiet, które prowadziły wzorowe życie pod względem moralnym, spiesząc potrzebującym z posługą *caritas*.

Analizę starożytnych źródeł rozpocząć należy od źródeł biblijnych, powstałych w obrębie kultury języka greckiego, które dotyczą problematyki diakonis.

3. PISMA NOWOTESTAMENTALNE

Rola kobiety w świecie judaizmu była dość marginalna. W przeciwieństwie do tego ich rola w świecie grecko-rzymskim była naznaczona wysoką godnością. Przestrzeń pomiędzy tymi dwoma obszarami kulturowymi wypełniło chrześcijaństwo, głoszące szczególną pozycję kobiety, której wzniosłym ideałem stała się Najświętsza Dziewica, przez którą Jezus Chrystus Bóg-Człowiek przyszedł na świat. Również kobieta, św. Maria Magdalena, stała się pierwszym apostołem tajemnicy Zmartwychwstania Pana. W pewnym sensie *summarius* tej tradycji znajduje się w tekście dekretu Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z dnia 3 czerwca 2016 r., w którym celebrowanie dotychczasowego wspomnienia obowiązkowego św. Marii Magdaleny podniesiono do rangi święta w Kalendarzu Rzymskim dla Kościoła łacińskiego³². Pierwszy List do Koryntian szczegółowo wspomina o prorokiniach, które prawdopodobnie oddawały się modlitwie i głoszeniu katechez; przypominał im św. Paweł Apostoł o obowiązku nakrywania głowy welonem podczas modlitwy lub wygłaszania prorocत्व (1 Kor 11,5; 12,2; 14,33-36)³³. Wspominają o nich również Dzieje Apostolskie (Dz

Venanti Fortunati Opera Pedestria, Berolini: Apud Weidmannos 1885, s. 41; tekst polski w: T. GACIA, *Radegunda z Turynii. Teksty źródłowe od VI do XII wieku*, Włoszczowa: nakł. aut. 2015, s. 31.

³² «Resurrectionis dominicae primam testem et evangelistam, Sanctam Mariam Magdalenam, semper Ecclesia sive Occidentalis sive Orientalis, summa cum reverentia consideravit, etsi diversimode coluit. Nostris vero temporibus cum Ecclesia vocata sit ad impensius consulendum de mulieris dignitate, de nova Evangelizatione ac de amplitudine mysterii divinae misericordiae bonum visum est ut etiam exemplum Sanctae Mariae Magdalenae aptius fidelibus proponatur. Haec enim mulier agnita ut dilectrix Christi et a Christo plurimum dilecta, „testis divinae misericordiae” a Sancto Gregorio Magno, et „apostolorum apostola” a Sancto Thoma de Aquino appellata, a christifidelibus huius temporis deprehendi potest ut paradigma ministerii mulierum in Ecclesia», zob. CONGREGATIO DE CULTU DIVINO ET DISCIPLINA SACRAMENTORUM, *Decretum* (3.06.2016), <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2016/06/10/0422/00974.html#decr> [dostęp: 5.07.2016]; zob. M.G. BIANCO, *Diaconesse*, [w:] *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane (A-E)*, t. I, red. A. di Berardino, Genova–Milano: Marietti 2008, kol. 1384.

³³ Kobięce włosy były uważane w starożytności za budzące u mężczyzn pożądanie. Zwyczaj nakrywania głowy przez kobiety panował na obszarze żydowskiej Palestyny i w innych miejscach ce-

21,9), Euzebiusz z Cezarei³⁴ oraz św. Ireneusz z Lyonu³⁵. Montaniści sprzyjali zjawisku wygłaszania prorocत्व przez kobiety³⁶. Wiemy również, że prorokinie przewodniczyły w niektórych przypadkach zgromadzeniom eucharystycznym, co, jak się wydaje, potwierdza również tekst listu Firmilianusa, biskupa Cezarei, skierowanego do św. Cypriana z Kartaginy. Tekst listu potwierdza fakt, że pewna kobieta uzurpowała sobie możliwość przewodniczenia zgromadzeniu eucharystycznemu w 235 r. za panowania cesarza Aleksandra Sewera (208-235)³⁷. Wiadomość ta została następnie potwierdzona przez Epifaniusza z Salaminy³⁸. Odpowiedź hierarchii kościelnej na te nadużycia była jednoznacznie negatywna³⁹.

Jednak później z zachowanych źródeł wynika, że szczególnego znaczenia we wspólnocie Kościoła nabrały nie prorokinie, ale wdowy⁴⁰.

sarstwa. Nie praktykowały go jedynie kobiety pochodzące z wyższych warstw społecznych. Grecy również nie nakrywali głowy podczas sprawowania obrzędów religijnych. Św. Paweł w Koryncie, mieście o dwóch kulturach, greckiej i rzymskiej, zetknął się z konfliktem kulturowym i społecznym, który musiał rozwiązać, C.S. KEENER, *Historyczno-kulturowy komentarz do Nowego Testamentu*, red. K. Bardski, W. Chrostowski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio 2000, s. 363.

³⁴ EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Historia kościelna* III, 31, 3, red. H. Pietras, Kraków: WAM 2013, s. 197.

³⁵ IRENAEUS LUGDUNENSIS, *Adversus haereses* III, 11, 9; *Contre les hérésies: Edition critique: Livre III*, t. I, *Table et traduction* [Sources Chrétiennes, t. 211], Paris: Du Cerf 1974, s. 172.

³⁶ C. MAZZUCCO, *E fui fatta maschio. La donna nel cristianesimo primitivo (secoli I-III). Con un'appendice sulla Passio Perpetuae*, Firenze: Casa Editrice Le Lettere 1989, s. 75-83.

³⁷ „Hoc frequenter ausa est, ut et invocatione non contemptibili sanctificare se panem et eucharistiam facere simularet et sacrificium domino sine sacramento solitae praedicationis offerret, baptizaret quoque multos usitata et legitima verba interrogationis usurpans, ut nihil discrepare ab ecclesiastica regula videretur”, zob. T.C. CYPRIANUS, *Epistula* 75, 10; *Opera omnia* [Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, t. II, cz. III], red. W. von Hartel, Vindobodae: C. Geroldi Filium Bibliopolam Academiae 1871, s. 592; tekst polski w: CYPRIAN BP KARTAGINY, *Listy*, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1969, s. 288.

³⁸ Pop. SORCI, *Diaconato*, s. 356, przyp. 26.

³⁹ Tamże, s. 334.

⁴⁰ Liczne świadectwa o roli wdów w Kościele starożytnym zawiera *Hermas pastor* – HERMAS, *Le pasteur*, red. R. Joly [Sources Chrétiennes, t. 53 bis], Paris: Du Cerf 1958. Przykładowo można wymienić: 8,2-3 (s. 96); 38,10 (s. 180); 50,8-9 (s. 212); 56,7 (s. 232); 103, 1-2 (s. 342); 104, 2 (s. 347); HIPPOLYTUS ROMANUS, *Traditio Apostolica* IX; HIPPOLYTE, *Tradition Apostolique*, red. B. Botte [Sources Chrétiennes, t. 11 bis], Paris: Du Cerf, 1946, s. 64. Wdowy, które w Kościele pierwszych wieków pojawiają się jako określona grupa wiernych chrześcijan (Dz 9,39.41), były wspomagane z funduszy gromadzonych przez gminy chrześcijańskie. Sprawowanie opieki nad wdowami uważano za szczególnie przejaw religijności (Jk 1,27). Św. Paweł Apostoł pozostawił wdowom możliwość ponownego wchodzenia w związki małżeńskie. Jednak pochwałał te, które postanowiły pozostać nadal wdowami (1 Kor 7,39-40). Następnie przestrzeganie tej zasady prawdopodobnie doprowadziło do powstania stosownej normy prawnej (1 Tm 5,11-13). Św. Paweł Apostoł jako warunek *sine qua non* zaliczenia wdowy do kolegium wymieniał ukończony sześćdziesiąty rok życia i zawarte

Obok instytucji prorokini i wdowy, już w czasach apostoelskich istniały diakonise, o czym świadczy ustanowienie przez św. Pawła Apostoła diakonisy Feby (gr. *Phoibē*)⁴¹ dla wspólnoty Kościoła w Kenchrach⁴² położonych w pobliżu Koryntu (Rz 16,1)⁴³. Obie instytucje, zarówno diakonis, jak i wdów, pod pewnymi względami upodobniły się do siebie, natomiast pod pewnymi różniły się. Należy jednak zaznaczyć, że instytucja diakonis była charakterystyczna jedynie dla chrześcijaństwa⁴⁴. Św. Paweł Apostoł pisał: „Polecam zaś wam Febę, siostrę naszą, będącą [i] służą (społeczności) wywołanych, (tej) w Kenchrach”⁴⁵. Św. Paweł Apostoł Febę, będącą zapewne osobą dość zamożną, która ekonomicznie wspomagała rozwój jego działalności apostoelskiej, obdarzył zaszczytnym tytułem diakonisy (gr. *diakonos*), który tłumaczy się jako „sługa”⁴⁶. Termin „dia-

tylko jedno małżeństwo, w którym wdowa chwalebnie wypełniała swoje codzienne obowiązki małżonki i matki (1 Tm 5,9-10). W tym miejscu jednak nie otrzymujemy żadnych szczegółów, aby móc przeanalizować czynności wykonywane przez wdowy na rzecz gminy chrześcijańskiej. Zapewne jednak te funkcje nie różniły się zbyt od tych, które Apostoł Narodów wyznaczył starszym kobietom (Tt 2,3-5) – F. RIENECKER, G. MAIER, *Wdowa*, [w:] *Leksykon biblijny*, red. W. Chrostowski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio 2001, s. 843). Wdowy, chociaż nie były wyświęcane ani nie składały żadnych ślubów, uzyskały jednak, podobnie jak dziewice, wysoki status kanoniczny – CROSS, LIVINGSTONE, *Wdowy*, [w:] *Encyklopedia*, t. II, s. 1111). Jednakże z biegiem czasu urząd wdowy stracił na znaczeniu – ADAMIAK, *Kobieta*, s. 93.

⁴¹ G. EL DAROV, *Febe*, [w:] *Bibliotheca sanctorum*, t. V, red. Istituto Giovanni XXIII nella Pontificia Università Lteranense, Roma: Città Nuova Editrice 1965, kol. 506-507.

⁴² Kenchry to jeden z dwóch starożytnych portów miasta Koryntu; położony na wschodnim brzegu przesmyku korynckiego, na Półwyspie Saronkim. Drugim portem było miasto zwane Lechajon, położone nad Zatoką Koryncką. Oba porty morskie, pozostające pod władztwem miasta Koryntu, łączył specjalny trakt (*diolkos*) pozwalający na przemieszczanie statków i towarów lądem bez konieczności opływania Peloponezu. Planowana przez Periandra budowa Kanału Korynckiego łączącego oba porty została zrealizowana dopiero w latach 1881-1893, J.A. FITZMYER, *List do Rzymian*, [w:] *Katolicki komentarz biblijny*, red. W. Chrostowski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio 2001, s. 1319; A. PACIOREK, *Korynt. 1. Historia*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. IX, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2002, kol. 910.

⁴³ MARCZEWSKI, *Diakonisa*, kol. 1251.

⁴⁴ MAZZUCCO, *E fui fatta maschio*, s. 83, przyp. 103.

⁴⁵ M. WOJCIECHOWSKI, R. POPOWSKI, *Grecko-polski Nowy Testament* wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi, wyd. 7, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio 1994, s. 764. Szerzej problematykę egzegezy wersetu Rz 1, 16 porusza m.in.: F.M. GILLMAN, *Phoebe*, [w:] *The Anchor Bible Dictionary*, t. V, red. D.N. Freedman, New York: Doubleday 1992, s. 348-349; J.D.G. DUNN, *Romans 9-16 (Word Biblical Commentary 38B)*, Dallas: Word Books 1988, s. 886-890; C.E.B. CRANFIELD, *Romans 9-16*, wyd. 2, New York: Bloomsbury T&T Clark 1998, s. 780-782; W. SANDAY, A.C. HEADLAM, *Romans. International Critical Commentary*, wyd. 5, New York: T. & T. Clark Publishers 2000, s. 416-417; U. WILCKENS, *Der Brief an die Römer. EKK VI Studienausgabe (Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament)*, wyd. 2, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 2010, s. 131-132.

⁴⁶ W tekstach Nowego Testamentu termin diakon jest używany w różnych znaczeniach. Zwykle odnosi się do człowieka pełniącego posługę głoszenia Słowa Bożego. W perykopie Rz 16,1 mamy

kon” być może oznaczał członka szczególnej grupy sług Kościoła w Kenchrach lub był jedynie ogólnym określeniem nadawanym słudze lub pomocnikowi. Nie wydaje się możliwe, przy obecnym stanie badań, ustalenie, czy tego terminu już wówczas używano na oznaczenie kobiet, stanowiących odrębną grupę w gminie chrześcijańskiej⁴⁷.

Podsumowując, należy stwierdzić, że tytuł *diákonos* w odniesieniu do Feby oznaczał oficjalny tytuł, który zapewne wskazywał na obowiązki związane z przepowiadaniem Słowa Bożego. Zatem tytułem *diákonos* obdarzano kogoś, kogo uważano *per analogiam* za wspomagającego wspólnotę Kościoła w Kenchrach. Diakonisa Feba moralnie i materialnie wspomagała tych, którzy przybywali do Koryntu⁴⁸. Jednakże trudno z całą pewnością, na podstawie stanu współczesnych badań naukowych, określić naturę, strukturę i kompetencje diakonatu kobiet z Rz 16,1⁴⁹.

Uważa się ponadto, że o diakonischach św. Paweł Apostoł najprawdopodobniej wspominał również w 1 Tm 3,11, pisząc: „Kobiety tak samo szanowane, nie oszczerze, trzeźwe, wierne we wszystkim”⁵⁰. Kwalifikacje, jakie miały spełniać *kobiety* [lub *żony* (tzn. diakonów; gr. *Gynaikas*)], są identyczne z zadaniami diakańskimi, do których zaliczono obsługę stołów (Dz 6) oraz posługę Słowa (Dz 7; 8, 4-8.26-40). Uczeni uważają, że skoro nie zamieszczono podobnej listy zadań sformułowanych dla żon biskupów lub starszych wspólnoty Kościoła, należy przyjąć, iż św. Paweł Apostoł w 1 Tm 3,11 miał na myśli również diakonisch⁵¹. Jednakże, na podstawie przeprowadzonej analizy pism nowotestamentalnych, nic nie wiadomo o sposobach ich rekrutacji, ani nie są znane również bliż-

do czynienia z użyciem terminu „diakon” w zupełnie innym znaczeniu. Mianowicie w tym przypadku diakon oznacza osobę pełniącą urząd różny od urzędu biskupa (Flp 1,1), przypuszczalnie odpowiadający urzędowi *chazana* synagogi, który opiekował się budynkiem. *Chazan* odpowiadał za budynek, w którym odbywały się synagogalne nabożeństwa. Jeśli diakon piastował tego rodzaju urząd lub nadzorował działalność dobroczynną, to sprawował funkcję, która cieszyła się szacunkiem w synagodze. Zwykle kobietom nie powierzano pełnienia tej funkcji. Jednak w przeciwieństwie do starszych (1 Tm 3,2), diakon pełnił funkcje jedynie administracyjne i rzadko publicznie nauczał. Generalnie w starożytnym judaizmie nie zezwalano kobietom na publiczne nauczanie mężczyzn, KEENER, *Historyczno-kulturowy komentarz*, s. 340 i 473.

⁴⁷ FITZMYER, *List do Rzymian*, s. 1319.

⁴⁸ MAZZUCCO, *E fui fatta maschio*, s. 84.

⁴⁹ J. GRIBOMONT, *Diaconesse*, [w:] *Dizionario degli Istituti di Perfezione*, t. III (*Conv-Fig*), red. G. Pelliccia, G. Rocca, Rome: Edizioni Paoline 1976, kol. 469.

⁵⁰ WOJCIECHOWSKI, POPOWSKI, *Grecko-polski Nowy Testament*, s. 991.

⁵¹ W starożytnym świecie plotkowanie lub oczernianie było częściej kojarzone (przypuszczalnie częściej praktykowane) z kobietami niż z mężczyznami (por. 1 Tm 5,13) – KEENER, *Historyczno-kulturowy komentarz*, s. 473; R.A. WILD, *Listy pasterskie. Pierwszy List do Tymoteusza*, [w:] *Katolicki komentarz biblijny*, s. 1445.

sze szczegóły prowadzonej przez nich działalności apostołskiej⁵². W teologii dogmatycznej pozostaje również przedmiotem dyskusji znaczenie użytych terminów przez św. Pawła Apostoła: *diakonos (sługą)* i *prostatis (opiekunką)*⁵³.

4. LITERATURA POZACHRZEŚCIJAŃSKA

W literaturze starożytnej, odnośnie do urzędu diakonisy, oprócz źródeł biblijnych i patrystycznych badacze mają do swej dyspozycji również źródła pozachrześcijańskie. Wśród nich historiografia przyznała wysoką rangę pismu należącemu do zbioru epistolograficznego Pliniusza Młodszego, namiestnika Bitynii i Pontu (*legatus pro praetore et Bithyniae consulari potestate*). Pliniusz Młodszy (62-114 r.) napisał list ok. 112 r. do cesarza Trajana (53-117 r.) wspominając o dwóch torturowanych chrześcijańskich służących, które obdarzył tytułem *ministrae*⁵⁴, będącym odpowiednikiem, jak uważa M. Alexandre, terminu „diakonisy”⁵⁵. Niestety jednak autor listu nie przekazał, jakie były kompetencje wspomnianych chrześcijańskich służących. Napisał jedynie: „sed nihil aliud inveni, quam superstitionem pravam, immodicam”, co wskazywałoby na to, że niezbyt wysoko ocenił walory chrześcijaństwa. Ponadto w swym liście zawarł jedynie informacje na temat wspólnoty, z której wywodziły się służące: „multi enim omnis aetatis, omnis ordinis, utriusque sexus etiam vocantur in periculum et vocabuntur. Neque civitates tantum, sed vicos etiam atque agros superstitionis istius contagio pervagata est”. Pliniusz Młodszy w liście użył terminu *ministra*, który jednak nie jest synonimem *anicilla*. R. Gryson trafnie zauważył, że użycie *ancilla*⁵⁶ niosłoby ze

⁵² K. ROMANIUK, *Uczniowie i apostołowie Pańscy – (kapłaństwo hierarchiczne)*, [w:] *Kapłaństwo w Piśmie Świętym Nowego Testamentu*, red. A. Jankowski, K. Romaniuk, Katowice: Księgarnia św. Jacka 1972, s. 248.

⁵³ Przebieg dyskusji prowadzonej w środowiskach teologicznych referuje J. Ratzinger w artykule *Granice kościelnej władzy. Wprowadzenie do listu apostołskiego „Ordinatio sacerdotalis” (1994)*, [w:] J. RATZINGER, *Głosiciele Słowa i studzy Waszej radości. Teologia i duchowość sakramentu święceń*, t. XII, *Opera omnia*, red. K. Gózdź, M. Górecka, Lublin: Wydawnictwo KUL 2012, s. 136, przyp. 4.

⁵⁴ „Necessarium credidi ex duabus ancillis, quae ministrae dicebantur, quid esset veri, et per tormenta quaerere? Nihil aliud inveni quam superstitionem pravam et immodicam”, *Epistula* 10, 96 *ad Trianum*; tekst zamieszczony w K. KIRCH, *Enchiridion Fontium Historiae Ecclesiasticae Antiqua*, Fribourg-en-Brisgau: Herder 1923, nr 30.

⁵⁵ M. ALEXANDRE, *Immagini di donne ai primi tempi della cristianità*, [w:] *Storia delle donne in Occidente*, t. I, *L'Antichità*, red. P. Schmitt Pantel, wyd. 6, Bari: Editori Laterza 1994, s. 489.

⁵⁶ J. Sondel termin *ancilla* tłumaczy jako *niewolnica, służebna* (*Słownik*, s. 58; por. M. PLEZIA, *Słownik łacińsko-polski*, t. I, Warszawa: PWN 1998, s. 189). F. Gaffiot podaje, że *ancilla* jest zdrobnieniem terminu *ancilla*, który tłumaczy jako (wł.) *ancella, serva, schiava* (*Dizionario illustrato la-*

sobą konotacje społeczne, natomiast tytułem *ministrae*⁵⁷ obdarzano niektóre spośród kobiet należących do wspólnoty Kościoła, którym przyznawano szczególne obowiązki⁵⁸.

List Pliniusza Młodszego jest istotny dla przeprowadzenia poniższych rozważań, ponieważ stanowi pierwszą znaną aktualnie enuncjację w literaturze antycznej na temat diakonis występującą w literaturze pozakościelnej.

5. PISARZE WCZESNOCHRZEŚCIJAŃSCY

Prawdziwą jednak kopalnią informacji o diakonischach są pisma wczesnochrześcijańskich pisarzy. W celu poprawnego przeprowadzenia analizy danych zawartych u pisarzy chrześcijańskich należy wcześniej przedstawić rolę kobiety w społeczności chrześcijańskiej trzech pierwszych wieków.

Niektórzy uczeni formułują hipotezę, że początkowo kościelna aktywność kobiet nie podlegała szczególnym regulacjom prawnym, ale dopiero wraz z rozwojem wspólnot chrześcijańskich ich działalność zaczęła podlegać reglamentacji. Zwolennicy tej hipotezy odwołują się do wysokiej pozycji kobiet w ówczesnym społeczeństwie, które uczestniczyły w organizowaniu *domus ecclesiae* (por. Dz 12,12-13; 16,15.40; 1 Kor 16,19; Tt 4,19; Rz 16,5; Kol 4,15; Flm 1-2).

W piśmiennictwie pierwszych wieków używano różnych terminów, zarówno greckich, jak i łacińskich, na oznaczenie kobiety przyjętej przez przełożonych gminy do pełnienia określonych posług: *diakonos*, *gine presbitides*, *presbiterissa* i wreszcie *diakonissa*⁵⁹.

Pisma chrześcijańskie z II w. nie przynoszą zbyt wielu dokładnych informacji

tino-italiano, red. I. Pin, I. Pinto, C. Sorge, Padova: Piccin 1973, s. 120). Dla du Cange, *ancilla* to *mulier serva* (*Ancilla*, [w:] *Glossarium mediae*, t. I, kol. 242C). P.G.W. GLARE, termin *ancilla* tłumaczy jako (ang.) *female slave, slave girl, maidservant* (*Ancilla*, [w:] *The Oxford Latin Dictionary*, wyd. 3, Oxford: The Clarendon Press 2009, s. 127).

⁵⁷ J. Sondel podaje formę oboczną terminu *ministra*, który tłumaczy jako *szużąca i pomocnica* (*Słownik*, s. 626); F. Gaffiot termin *ministra* tłumaczy wprost jako (wł.) *diaconessa* (*Dizionario*, s. 899); a L. Castiglioni i S. Mariotti tłumaczą również jako (wł.) *sacerdotessa* (*Il vocabolario della lingua latina. Latino-italiano, italiano-latino*, red. P. Parroni, wyd. 4, Torino: Loescher Editore 2007, s. 860); w *The Oxford Latin Dictionary* (hasło: *ministra*, s. 1112) termin *ministra* jest tłumaczony jako (ang.) 1. *a female servant or attendant, handmaid*, 2. *a woman dedicated to the service of a deity, attendant in a temple*; natomiast w łacinie chrześcijańskiej termin ten tłumaczono jako *deaconess*.

⁵⁸ GRYSON, *Le ministère*, s. 39; SORCI, *Diaconato*, s. 332.

⁵⁹ SZAFRAŃSKI, *Diakonise*, s. 738.

odnośnie do roli kobiet w pełnieniu posług w Kościele⁶⁰. Proces badania zarysowanego problemu należy rozpocząć od lektury pism św. Ignacego z Antiochii († ok. 110 r.), który dziewice nazywał wdowami⁶¹, podobnie z resztą jak i Epifaniusz z Salaminy (ok. 315-403 r.), który później diakonise zaliczył do collegium wdów⁶². Widocznie św. Ignacy z Antiochii miał na myśli młodsze wdowy, które po śmierci swych mężów postanowiły dalsze swe życie spędzić w czystości, nie tylko powstrzymując się od powtórnego zamążpójścia, ale również poświęcając się całkowicie Chrystusowi w praktykowaniu chrześcijańskiej *caritas*⁶³.

Tertulian (ok. 160-225) był zdecydowanym przeciwnikiem dopuszczania kobiet do sprawowania funkcji kościelnych i dlatego z oburzeniem pisał, że herezyczki nauczają, udzielając egzorcyzmów i być może również udzielając chrztu⁶⁴. Skoro zaś z czasem sam przeszedł do montanistów, zaczął jednak dopuszczać kobiety do wypowiedzania prorocत्व, które miały je ponoć otrzymywać od Boga⁶⁵. Stanowczo zaś nie pozwalał im nauczać publicznie i pełnić funkcji sakramentalnych⁶⁶.

Ambrozjaster (IV w.), powołując się na naukę św. Pawła Apostoła (1 Kor 14, 34-35), był przekonany, że kobieta, będąc podporządkowana mężczyźnie, nie mogła nauczać publicznie podczas wspólnych zebrań; stąd wyłączył kobiety z diakonatu. Nic też dziwnego, że ostro potępił montanistów, dopuszczających kobiety do diakonatu⁶⁷.

Również św. Klemens Aleksandryjski (ok. 150-215)⁶⁸ i Orygenes (185-

⁶⁰ ALEXANDRE, *Immagini di donne*, s. 489.

⁶¹ IGNATIUS ANTIOCHENUS, *Epistula ad Smyrnaeos* XIII, 1; *Lettres*, red. de P.Th. Camelot, [*Sources Chrétiennes*, t. 10 bis], Paris: Du Cerf 1945, s. 130-132.

⁶² EPIPHANIUS Z SALAMINY, *Panarion haer. 65-80. De fide*, red. K. von Holl, J. Dummer, t. III, Berlin: Akademie-Verlag 1985, s. 478.

⁶³ SZAFRAŃSKI, *Diakonise*, s. 738-739.

⁶⁴ Por. TERTULLIANUS, *De praescriptione haereticorum* 41, 5; *Quinti Septimi Florentis Tertulliani opera*, t. I, *Opera catholica. Adversus Marcionem* [*Corpus Christianorum Series Latina*, t. II], red. E. Dekkers [i in.], Turnholt: Typographi Brepols 1954, s. 221.

⁶⁵ Por. TENZE, *De anima* 9, 4; *Quinti Septimi Florentis Tertulliani Opera*, t. II, *Opera montanistica* [*Corpus Christianorum Series Latina*, t. II], red. A. Gerlo [i in.], Turnholt: Typographi Brepols 1954, s. 792.

⁶⁶ TENZE, *Ad uxorem Libri II* 1, 7, 4; *Quinti Septimi Florentis Tertulliani opera*, t. I, s. 381.

⁶⁷ AMBROSIASTER, *Commentarius in I Epistulam ad Corinthios* XIV, 34-35; *Commentarius in epistulas Paulinas. In epistulas ad Corinthios* [*Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, t. 81, cz. II], red. H.I. Vogels, Vindobodae: Hoelder-Pichler-Tempsky 1968, s. 163-164.

⁶⁸ CLEMENS ALEXANDRINUS, *Stromata* III, 6, 26-28; *Zweiter Band. Stromata Buch I-VI*, red. von O. Stählin, Berlin: Akademie-Verlag 1985, s. 220.

253/254)⁶⁹, komentując pisma nowotestamentalne, wspominają o istnieniu diakonis. Chociaż z zachowanych źródeł jasno wynika, że szczególnego znaczenia w ówczesnych wspólnotach kościelnych nabrała instytucja wdów, to jednak już według św. Klemensa Aleksandryjskiego Słowo Boże głoszone było przede wszystkim przez diakonise⁷⁰.

6. PIERWSZE DIAKONISE

Wśród starożytnych autorów brakuje zgodności co do tego, czy diakonise należały do stanu duchownego. Znalezienie odpowiedzi na tak postawione pytanie stało się istotne dla wspólnot, w których szczególnego znaczenia nabrały diakonise poprzez rozwinięcie się ich kolegiów, których przełożone cieszyły się noszeniem szacownego tytułu archidiakonis⁷¹. Przykładowo, w *Martyrologium* wymieniono archidiakonię św. Makrynę Młodszą (ok. 327-379)⁷², siostrę św. Grzegorza z Nyssy (ok. 335-394), oraz diakonisę św. Olimpię (ok. 361/368-ok. 410), przełożoną klasztoru ufundowanego w Konstantynopolu opodal katedry *Hagia Sophia*⁷³.

Istnienie urzędu diakonisy w starożytnym Kościele potwierdzają również zachowane zabytki piśmiennictwa liturgicznego. Wśród kanonizowanych diakonis wymienia się św. Febę, jako wzór diakonisy (wspominaną w kalendarzu Kościoła prawosławnego w dniu 3 września), św. Sosannę Palestyńską (wspominaną w kalendarzu Kościoła prawosławnego w dniu 15 grudnia), św. Poplię Antiocheńską (wspominaną w kalendarzu Kościoła prawosławnego w dniu 9 października) oraz św. Olimpię Konstantynopolitańską⁷⁴ (wspominaną w kalendarzu Kościoła prawosławnego w dniu 25 lipca)⁷⁵.

⁶⁹ *Origenis Commentarium in Epistolam S. Pauli ad Romanos X, 17; Römerbriefkommentar. Neuntes und zehntes Buch. Liber nonus. Liber decimus*, t. V, red. T. von Heither, Freiburg im Breisgau–Basel: Herder 1996, s. 242-244.

⁷⁰ CLEMENS ALEXANDRINUS, *Stromata III, 6, 26-28; Zweiter Band*, s. 220.

⁷¹ MARCZEWSKI, *Diakonisa*, kol. 1251-1252.

⁷² P. SZCZUR, *Makryna Młodsza*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. XI, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2004, kol. 894-895.

⁷³ BEHR-SIGEL, *Le ministère*, s. 153-155; É. BEHR-SIGEL, K. WARE, *L'ordination de femmes dans l'Église orthodoxe*, Paris: Du Cerf 1998, s. 61; M. WYSOCKI, *Olimpia*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. XIV, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2010, kol. 522-523.

⁷⁴ Sozomen Hermiasz w swej *Historii Kościoła* (VIII, 9) wspomina o biskupie Nektariosie, który wyświęcił na diakonisę młodą wdowę Olimpię, SOZOMÈNE, *Histoire ecclésiastique. Livres VII-IX [Sources Chrétiennes]*, t. 516], Paris: Du Cerf 2008, s. 257; tekst polski w: *Historia Kościoła*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1980, s. 538: „Tę mianowicie niewiastę, przedstawicielkę znako-

Szczególnie interesująca jest historia życia, tej ostatniej diakonisy, św. Olimpii, która urodziła się ok. 361-368 w arystokratycznej rodzinie dostojników cesarskich w Konstantynopolu. Św. Olimpia, zmuszona w 384 r. do poślubienia prefekta cesarskiego miasta Konstantynopola, Nebrydiusza, już w dwa lata później nieszczęśliwie owdowiała. Następnie w wieku około 30 lat, za rządów patriarchy konstantynopolitańskiego Nektariusza (381-397), została wyświęcona na diakonise; wzorowała się w swym postępowaniu na Melanii Starszej (342-ok. 410)⁷⁶. Św. Olimpia założyła w Konstantynopolu klasztor przeznaczony na około 250 mniszek. Następcą Nektariusza na tronie biskupów Nowego Rzymu w 397 r. został św. Jan Chryzostom (ok. 350-407), który wyświęcił na diakonisy trzy mniszki z klasztoru założonego przez św. Olimpię; dwie z nich, Martyria i Palladia, były rodzonymi siostrami św. Olimpii, a trzecia – Elsantia, była jej krewną. Diakonise św. Olimpię łączyła przyjaźń ze św. Janem Chryzostosem, którego, pomimo jego wygnania w 404 r., nadal popierała. Zapewne musiała ich łączyć szczerą przyjaźń, skoro św. Jan Chryzostom skierował do niej siedemnaście listów⁷⁷. Diakonisa św. Olimpia zmarła w Nikomedii ok. 410 r.⁷⁸

Diakonise były związane z Kościołem partykularnym lub też z klasztorem. Dostrzec można również, że powoli instytucja diakonisy nabierała cech charakterystycznych dla życia monastycznego⁷⁹.

Oprócz źródeł liturgicznych, które wymieniają sławne osobistości wśród diakonis, są do dyspozycji również dane archeologiczne, pochodzące z wykopalisk prowadzonych na obszarze występowania w starożytności kultury grecko-rzym-

mitego rodu, choć jeszcze była młodą wdową, ale wzorowo uprawiała ascezę podług praw Kościoła, na diakonise wyświęcił Nektarios”; por. R. JANIN, *Olimpia*, [w:] *Bibliotheca sanctorum*, t. IX, red. Istituto Giovanni XXIII nella Pontificia Università Lteranense, Roma: Città Nuova Editrice 1967, kol. 1154-1158.

⁷⁵ H. Paprocki w artykule *Diakonisy (historia i współczesność)* zamieszczonym w <http://old.cerkiew.pl/prawoslawie/text.php?id=173> [dostęp: 8.03.2016] szeroko omawia zagadnienia związane z instytucją diakonisy w tradycji Kościoła prawosławnego. Poddaje również analizie problematykę związaną z obecnością diakonis w kalendarzu liturgicznym Kościoła prawosławnego. Por. E. THEODOROU, *L'institution des diaconesses dans l'Église orthodoxe et la possibilité de sa rénovation*, „Contacts” 41 (1989), z. 146, s. 124-125.

⁷⁶ P. SZCZUR, *Melania Starsza*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. XII, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2008, kol. 488-489.

⁷⁷ C. MILITELLO, *Donna e Chiesa. La testimonianza di Giovanni Crisostomo*, Palermo: Oftes 1985, s. 21-47; por. JEAN CHRYSOSTOME, *Lettre d'exil: à Olympias et à tous les fidèles (Quod nemo laeditur)*, Paris: Du Cerf 1964.

⁷⁸ WYSOCKI, *Olimpia*, kol. 522-523; MARTIMORT, *Deaconesses*, s. 136-137.

⁷⁹ ALEXANDRE, *Immagini di donne*, s. 489.

skiej *Imperium Romanum*⁸⁰, które swym zasięgiem obejmowało tereny dzisiejszej Grecji, Azji Mniejszej, Galii wraz z Italią, Armenii z Syrią oraz Palestyny z Egiptem⁸¹.

Rozwój liczebny emigracji bizantyjskiej w Italii sprawił, że w późniejszych wiekach również i pośród nizin italskich oraz górzystych Apeninów pojawiły się diakonise (np. Teodora w Pawii, Eufemia w Rawennie czy Dacjana w Weronie), jak to wynika z zachowanych inskrypcji⁸². Łacińscy autorzy, będący pod koniec IV w. aktywnymi pisarzami, do diakonis zaliczyli m.in. Medardę, Helenę córkę Remigiusza i św. Radegundę⁸³, żonę Chlotara I. Późniejsi pisarze wymieniali jeszcze 37 imion współcześnie znanych im diakonis⁸⁴.

ZAKOŃCZENIE

Przeprowadzenie poprawnej analizy źródeł starożytnego Kościoła, odnoszących się do diakonatu kobiet, jest trudne ze względu na ich fragmentaryczność. Pisarze pierwszych wieków, odrzucający instytucję diakonatu kobiet, z wyjątkiem Ambrojastra, nie mieli wątpliwości, że teksty perykop Rz 16,1-2 i 1 Tm 3,11 bezpośrednio odnosiły się do diakonis. Źródeł nieufności wobec diakonis należy

⁸⁰ *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, t. I-VIII, red. W.M. Calde [i in.], Manchester: Manchester University Press 1928-1962.

⁸¹ Przykładowo zostaną wymienione tylko imiona tych diakonis, które prowadziły swą działalność na terenie dzisiejszej Palestyny i Egiptu. Tak np. Marek Diakon w nr 102 *Vita Porphyrii (Żywot świętego Porfiriusza biskupa Gazy)*, Sopot: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2003, s. 167) wspomina diakonise Manaris z Gazy (395 r.); pątniczka Egeria (*Itinerarium Egeriae* 23, 3, [w:] *Itineraria et alia geographica. Itineraria Hierosolymitana. Itineraria Romana. Geographica [Corpus Christianorum Series Latina*, t. 175], red. P. Geyer [i in.], Turnhout: Brepols 1965, s. 66) wspomina diakonise Martynę (400-417); Ewagriusz z Pontu w swym liście do Rufina (VII, 20; tekst polski w: *Pisma ascetyczne*, t. I, red. L. Nieścior, wyd. 2, Tyniec: Wydawnictwo Benedyktynów 2007, s. 140) wymienia wśród diakonis Sewerę z Jerozolimy (IV w.) [H. LECLERCQ, *Diaconesse*, [w:] *Dictionnaire d'histoire et de geographie ecclesiastiques*, t. IV (Argaiz-Athaulf), red. A. Baudrillard [i in.], Paris: Letouzey et Ane 1930, kol. 732-733]; św. Jan Chryzostom w swych listach wspomina o diakonisch, do grona których zaliczył Pentadię z Egiptu [JOANNES CHRYSOSTOMOS, *Epistolae S. Joannis Chrysostomi et aliquot aliae*, [w:] S. P. N. Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, opera omnia quae exstant (*Patrologiae cursus completus. Patrologia Graeca*, t. 52), red. J.P. Migne, Apud J.P. Migne Editorem, Parisiis 1862, kol. 657-659 [list 94], kol. 663-665 [list 104], kol. 716 [list 185]. Poszerzoną listę diakonis można znaleźć w [b.a.], *Women Deacons. Deaconesses*, http://www.womenpriests.org/deacons/deac_lists.asp [dostęp: 8.03.2016].

⁸² NADOLSKI, *Diakonisa*, s. 317.

⁸³ J. NASTALSKA-WIŚNICKA, *Radegunda*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. XVI, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2011, kol. 1082-1083.

⁸⁴ SZAFRAŃSKI, *Diakonise*, s. 751.

upatrywać we wpływach heterodoksyjnych, które ich istnienie w Kościele popierały, oraz w przepisach o nieczystości rytualnej z Kpł 12 i 15,19-30. Trudno również udowodnić ciągłość historyczną i kanoniczną zachodzącą pomiędzy diakoniami z III w. a diakonatem kobiet, o którym wspominał św. Paweł Apostoł w Liście do Rzymian. Zrozumienie uwarunkowań historyczno-kulturowych utrudnia również przeanalizowanie źródeł. Anachronizmem wydaje się analizowanie początków instytucji diakonis wyłącznie z punktu widzenia zapotrzebowania teologii tzw. feministycznej oraz sakramentologii, która swymi korzeniami sięga złotego okresu jej rozwoju. Początki instytucji diakonis należy rozpatrywać w świetle systemu teologiczno-kanonicznego starożytnego Kościoła z uwzględnieniem osiągnięć współczesnej egzegezy biblijnej oraz krytyki zachowanych źródeł.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA PRAWA

- COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE: *Il diaconato: evoluzione e prospettive*, Città del Vaticano 2003, http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith_pro_05072004_diaconate_it.html [dostęp: 22.04.2016].
- CONGREGATIO DE CULTU DIVINO ET DISCIPLINA SACRAMENTORUM, *Decretum* (3.06.2016), <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2016/06/10/0422/00974.html#decr> [dostęp: 5.07.2016].
- HIPPOLYTE: *Tradition Apostolique*, red. B. Botte [Sources Chrétiennes, t. 11 bis], Paris: Du Cerf 1946.
- PAULUS PP. VI: *Litterae apostolicae motu proprio datae „Sacrum diaconatus ordinem”*. *Generales normae de diaconatu permanenti in Ecclesia Latina restituendo feruntur*, (18.06.1967), AAS 59 (1967), s. 697-704; tekst polski w: PAWEŁ VI, *Motu proprio Ojca świętego Pawła VI „Sacrum diaconatus ordinem” ustalające normy ogólne dla przywróconego w kościele łacińskim stałego diakonatu*, *Vox Patrum* 17 (1989), s. 563-571.
- PAULUS PP. VI: *Litterae apostolicae motu proprio datae nonnullae „Ad pascendum” nonnullae normae ad sacrum diaconatus ordinem spectantes statuuntur* (15.08.1972), AAS 64 (1972), s. 534-540; tekst polski: PAWEŁ VI, *Motu proprio Ojca świętego Pawła VI „Ad pascendum” promulgujące przepisy dotyczące diakonatu*, *Vox Patrum* 17 (1989), s. 572-579.
- SALA STAMPA DELLA SANTA SEDE: *Bollettino quotidiano del 13.05.2016*, <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2016/05/13/0337/00782.html> [dostęp: 11.07.2016].
- SALA STAMPA DELLA SANTA SEDE: *Istituzione della Commissione di Studio sul Diaconato delle donne* (2.08.2016), <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2016/08/02/0569/01268.html> [dostęp: 3.08.2016].
- SINODO DEI VESCOVI [XIV Assemblea Generale Ordinaria]: *La vocazione e la missione della famiglia nella Chiesa e nel mondo contemporaneo [Instrumentum Laboris]*, Città del Vaticano 2015, http://www.vatican.va/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_20150623_instrumentum-xiv-assembly_it.html [dostęp: 9.03.2016].

LITERATURA

- [b.a.], Women Deacons. Deaconesses, http://www.womenpriests.org/deacons/deac_lists.asp [dostęp: 8.03.2016].
- ABELARD I HELOIZA: Listy, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1968.
- ADAMIAK Elżbieta: Kobieta w Kościołach i wspólnotach chrześcijańskich. Próba syntezy teologicznej, *Poznańskie Studia Teologiczne* 11 (2001), s. 91-114.
- ALEXANDRE Monique: Immagini di donne ai primi tempi della cristianità, [w:] Storia delle donne in Occidente, t. I, L'Antichità, red. P. Schmitt Pantel, wyd. 6, Bari: Editori Laterza 1994, s. 465-517.
- AMBROSIASTER: Commentarius in epistulas Paulinas. In epistulas ad Corinthios [Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, t. 81, cz. II], red. H.I. Vogels, Vindobodae: Hoelder-Pichler-Tempsky 1968.
- ARNALDI Francesco: Latinitatis Italicae Medii Aevi inde ab A. CDLXXVI usque ad A. MXXXII. Lexicon imperfectum. Pars prior (A-Medicamen), Bruxelles: Secrétariat Administratif de l'UAI 1939.
- AUBERT Jean M.: L'exil féminin. Antiféminisme et christianisme, Paris: Du Cerf 1988.
- BEHR-SIGEL Élisabeth, WARE Kallistos: L'ordination de femmes dans l'Église orthodoxe, Paris: Du Cerf 1998.
- BEHR-SIGEL Élisabeth: Le ministère de la femme dans l'Église, Paris: Du Cerf 1987.
- BIANCO Maria G.: Diaconesse, [w:] Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane (A-E), t. I, red. A. Di Berardino, Genova-Milano: Marietti 2008, kol. 1384-1385.
- BLAISE Albert: Lexicon Latinitatis Medii Aevi: praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens, Turnholt: Typographi Brepols 1975.
- CASTIGLIONI Luigi, MARIOTTI Scevola: Il vocabolario della lingua latina. Latino-italiano, italiano-latino, red. P. Parroni, wyd. 4, Torino: Loescher Editore 2007.
- CLAEYS-BOUUAERT Ferdinand: Diaconesse, [w:] Dictionnaire de droit canonique contenant tous les termes du droit canonique, fasc. IV (Condition-Droits acquis), red. R. Naz, Paris: Letouzey et Ané 1949, kol. 1193-1196.
- CLEMENS ALEXANDRINUS: Zweiter Band. Stromata Buch I-VI, red. von O. Stählin, Berlin: Akademie-Verlag 1985.
- COLLINS John N.: Diakonia: Re-Interpreting the Ancient Sources, wyd. 2, New York: Oxford University Press 2009.
- CRANFIELD Charles E.B.: Romans 9-16, wyd. 2, New York: Bloomsbury T&T Clark 1998.
- CROSS Frank L., LIVINGSTONE Elizabeth A.: Encyklopedia Kościoła, t. I-II, wyd. 3, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio 2004.
- CYPRIAN BP KARTAGINY: Listy, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1969.
- CYPRIANUS THASCIUS C.: Opera omnia [Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum], red. W. von Hartel, t. III, cz. II, Vindobodae: C. Geroldi Filium Bibliopolam Academiae 1871.
- DANIÉLOU Jean: The Ministry of Women in the Early Church, Westminster: Faith 1974.
- DANILUK Mirosław: Encyklopedia Instytutów Życia Konsekwowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 2000.
- DAVIES John G.: Deacons, Deaconesses and the Minor Orders in the Patristic Period, *The Journal of Ecclesiastical History* 14 (1963), s. 1-15.
- Διακονία, diaconiae, diaconato: semantica e storia nei Padri della Chiesa. XXXVIII Incontro di studiosi dell' antichità cristiana. Roma, 7-9 maggio 2009. *Studia Ephemeridis Augustinianum* 117, Rome: Institutum Patristicum Augustinianum 2010.

- DU CANGE Charles du Fresne: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, red. L. Favre, t. I i III, wyd. 3, Paris: Niort 1883-1884.
- DUNN James D.G.: *Romans 9-16 (Word Biblical Commentary 38B)*, Dallas: Word Books 1988.
- DUROCHER Paul A.: *Mówić, radzić i decydować. Przyszłość kobiet w Kościele*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/P/PR/or_mowic-radzic_01022016.html?no_header=1&no=1 [dostęp: 22.04.2016].
- EGERIA: *Itinerarium Egeriae*, [w:] *Itineraria et alia geographica. Itineraria Hierosolymitana. Itineraria Romana. Geographica [Corpus Christianorum Series Latina, t. 175]*, red. P. Geyer [i in.], Turnhout: Brepols 1965, s. 35-103.
- EISEN Ute: *Amtsträgerinnen im frühen Christentum*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1996.
- ELDAROV Giorgio: *Febe*, [w:] *Bibliotheca sanctorum*, t. V, red. Istituto Giovanni XXIII nella Pontificia Università Lteranense, Roma: Città Nuova Editrice 1965, kol. 506-507.
- EPIPHANIUS Z SALAMINY: *Panarion haer. 65-80. De fide*, red. K. von Holl, J. Dummer, t. III, Berlin: Akademie-Verlag 1985.
- EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Historia kościelna*, red. H. Pietras, Kraków: WAM 2013.
- EWAGRIUSZ Z PONTU: *Pisma ascetyczne*, t. I, red. L. Nieścior, wyd. 2, Tyniec: Wydawnictwo Benedyktynów 2007.
- FERGUSON Everett: *Deaconess*, [w:] *Encyclopedia of Early Christianity*, t. I, red. E. Ferguson, M.P. McHugh, F.W. Norris, wyd. 2, New York: Garland 1997, s. 321-322.
- FITZGERALD Kyriaki K.: *Women Deacons in the Orthodox Church*, Brookline: Holy Cross Orthodox Press 1998.
- FITZMYER Joseph A.: *List do Rzymian*, [w:] *Katolicki komentarz biblijny*, red. W. Chrostowski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio 2001, s. 1257-1320.
- FORCELLINI Egidio: *Lexicon Totius Latinitatis*, red. I. Furlanetto, t. II, Patavii: Arnaldus Forni excudebat Bononia Gregoriana edente 1965.
- FORTUNATUS Venantius H.C.: *Vita S. Radegundis XII*, [w:] *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Concilia. Edidit Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Avctorum Antiquissimorum. Tomi IV. Pars Posterior. Venanti Fortunati Opera PeDESTRIA*, Berolini: Apud Weidmannos 1885, s. 38-49.
- GACIA Tadeusz: *Radegunda z Turyngii. Teksty źródłowe od VI do XII wieku*, Włoszczowa: nakł. aut. 2015.
- GAFFIOT Félix: *Dizionario illustrato latino-italiano*, red. I. Pin, I. Pinto, C. Sorge, Padova: Piccin 1973.
- GHIRLANDA Gianfranco: *Il sacramento dell'ordine e i ministri sacri o chierici. Codice di diritto canonico: Libro IV, Parte I, Titolo VI: cc. 1008-1054; Libro II, Parte I, Titolo III e IV: cc. 232-297. Schemi delle lezioni ad uso degli studenti*, Roma: Pontificia Università Gregoriana 2000.
- GILLMAN Florence M.: *Phoebe*, [w:] *The Anchor Bible Dictionary*, t. V, red. D.N. Freedman, New York: Doubleday 1992, s. 348-349.
- GLARE Peter G.W.: *The Oxford Latin Dictionary*, wyd. 3, Oxford: The Clarendon Press 2009.
- GRIBOMONT Jean: *Diaconesse*, [w:] *Dizionario degli Istituti di Perfezione*, t. III (Conv-Fig), red. G. Pelliccia, G. Rocca, Rome: Edizioni Paoline 1976, kol. 469-470.
- GRYSON Roger: *Le ministère des Femmes dans l'Église ancienne*, Gembloux: Duculot 1972 (*The ministry of women in the early church*, Colledgeville: Liturgical Press 1976).

- HAUKE Hauke: Il diaconato femminile: osservazioni sul recente dibattito, *Notitiae* 418 (2001), s. 195-239.
- HENTSCHEL Anni: Diakonia im Neuen Testament, Tübingen: Mohr Siebeck 2007.
- HERMAS: Le pasteur, red. R. Joly [Sources Chrésiennes, t. 53 bis], Paris: Du Cerf 1958.
- HIERONIM ZE STRYDONU: Listy, t. II (51-79), red. H. Pietras, Kraków: WAM 2010.
- HONORIUS CLEMENTIANUS VENANTIUS FORTUNATUS, Vita S. Radegundis XII, [w:] Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Concilia. Edidit Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Avctorum Antiquissimorum. Tomi IV. Pars Posterior. Venanti Fortunati Opera Pedestria, Berolini: Apud Weidmannos 1885.
- IGNACE D'ANTIOCHE: Lettres, red. de P.Th. Camelot [Sources Chrésiennes, t. 10 bis], Paris: Du Cerf 1945, s. 155-169.
- IRENAEUS LUGDUNENSIS: Contre les hérésies: Edition critique: Livre III, t. I, Table et traduction [Sources Chrésiennes, t. 211], Paris: Du Cerf 1974.
- JANIN Raymond: Olimpia, [w:] Bibliotheca sanctorum, t. IX red. Istituto Giovanni XXIII nella Pontificia Università Lteranense, Roma: Città Nuova Editrice 1967, kol. 1154-1158.
- JEAN CHRYSOSTOME: Lettre d'exil: à Olympias et à tous les fidèles (Quod nemo laeditur), Paris: Du Cerf 1964.
- JEZERSKA Ewa J.: Interpretacja tekstów Pawłowych dotyczących diakonis i wdów w świetle praktyki starożytnego Kościoła, mps, Wrocław: Papieski Fakultet Teologiczny 1972.
- JOANNES CHRYSOSTOMOS: Epistolae S. Joannis Chrysostomi et aliquot aliae, [w:] S. P. N. Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, opera omnia quae exstant [Patrologiae cursus completus. Patrologia Graeca, t. 52], red. J.P. Migne, Parisiis: Apud J.P. Migne Editorem 1862, kol. 529-791.
- JUNGMANN Josef A.: Liturgia pierwotnego Kościoła do czasów Grzegorza Wielkiego, Kraków: Tyniec – Wydawnictwo Benedyktynów 2013.
- KALSBACH Adolf: Diakonisse, [w:] Das Reallexikon für Antike und Christentum, t. III, red. F.J. Dölger, Stuttgart: Anton Hiersemann 1957, kol. 917-928.
- KALSBACH Adolf: Die altekirchliche Einrichtung der Diakonissen bis zu ihrem Erlöschen, Freiburg im *Breisgau*: Herder 1926.
- KARRAS Valerie: The Liturgical Function of Consecrated Women in the Byzantine Church, *Theological Studies* 66 (2005), s. 96-116.
- KEENER Craig S.: Historyczno-kulturowy komentarz do Nowego Testamentu, red. K. Bardski, W. Chrostowski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio 2000.
- Kirch Konrad: Enchiridion Fontium Historiae Ecclesiasticae Antiqua, Fribourg-en-Brisgau: Herder 1923.
- Konsultacja Kościołów Prawosławnych na temat miejsca kobiet w Kościele, *Biuletyn Ekumeniczny* 70 (1989), z. 2, s. 56-60.
- KULAZIŃSKA Beniamina: Rola kobiety w organizacji Kościoła pierwotnego, [w:] Warszawskie Studia Biblijne. J. M. Rektorowi ATK ks. prof. Janowi Stępniewi na czterdziestolecie jego pracy naukowej, red. J. Frankowski, B. Widła, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1976, s. 342-351.
- LAGUË Micheline: Le diaconat permanent pour les femmes: une question ouverte dans l'Église?, *Prete et pasteur* 114 (2011), s. 414-427.
- LECLERCQ Henri: Diaconesse, [w:] Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques, t. IV (Argaiz-Athaulf), red. A. Baudrillart [i in.], Paris: Letouzey et Ane 1930, kol. 725-733.

- MACY Gary: *The Hidden History of Women's Ordination: Female Clergy in the Medieval West*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press 2005.
- MADIGAN Kevin, OSIEK Carolyn: *Ordained Women in the Early Church: A Documentary History*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press 2005.
- MARCEWSKI Marek: Diakonisa, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. III, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1985, kol. 1251-1252.
- MAREK DIAKON: *Żywot świętego Porfiriusza biskupa Gazy*, Sopot: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2003.
- MARTIMORT Aimé G.: *Les diaconesses. Essai historique*, Rome: Edizioni Liturgiche 1982 (*Deaconesses: An Historical Study*, San Francisco: Ignatius Press 1986).
- MATWIEJUK Kazimierz: Diakonat jako urząd służby w Kościele, *Diakonat* 9-10 (2012-2013), s. 39-54.
- MAYER Josephine: *Monumenta de viduis diaconissis virginibusque tractantia*, Bonn: Peter Hanstein 1938.
- MAZZUCCO Clementina: *E fui fatta maschio. La donna nel cristianesimo primitivo (secoli I-III). Con un'appendice sulla Passio Perpetuae*, Firenze: Casa Editrice Le Lettere 1989.
- MILITELLO Cettina: *Donna e Chiesa. La testimonianza di Giovanni Crisostomo*, Palermo: Oftes 1985.
- MILITELLO Cettina: *La donna nella Chiesa. Problemi aperti*, *Studi Ecumenici* 6 (1988), z. 1, s. 59-102.
- Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, t. I - VIII, red. W.M. Calde [i in.], Manchester: Manchester University Press 1928-1962.
- MÜLLER Gerhard: *Priestertum und Diakonat, Einsiedeln: Johannes Verlag 2000.*
- NADOLSKI Bogusław: *Leksykon liturgii*, Poznań: Pallotinum 2006.
- NASTALSKA-WIŚNICKA Joanna: Radegunda, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. XVI, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2011, kol. 1082-1083.
- ORIGENES: *Römerbriefkommentar. Neuntes und zehntes Buch. Liber nonus. Liber decimus*, t. V, red. T. von Heither, Freiburg im Breisgau–Basel: Herder 1996.
- PACIOREK Antoni: *Korynt. 1. Historia*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. IX, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2002, kol. 910-911.
- PAPROCKI Henryk: *Diakonisy (historia i współczesność)*, <http://old.cerkiew.pl/prawoslawie/text.php?id=173> [dostęp: 8.03.2016].
- PAPROCKI Henryk: *Święcenia diakonisy w Kościele bizantyńskim*, *Vox Patrum* 6-7 (1984), s. 272-280.
- PETRUS ABELARDUS: *Petri Abaelardi Abbatis Regensis opera omnia: juxta editionem Parisiensem Anni 1626, suppletis quae in ea desiderabantur opusculis; accedunt Hilarii et Berengarii Abaelardi discipulorum opuscula et epistolae* [Patrologiae cursus completus. Series latina, t. 178], red. J.P. Migne, Parisiis: Apud J.P. Migne Editorem 1855, kol. 113A-178D.
- PLEZIA Marian: *Słownik łacińsko-polski*, t. I (A-C), Warszawa: PWN 1998.
- RADFORD RUETHER Rosmery: *Le donne e il sacerdozio in una prospettiva storica e sociale*, *Concilium* 12 (1976), z. 1, s. 54-67.
- RATZINGER Joseph: *Granice kościelnej władzy. Wprowadzenie do listu apostołskiego „Ordinatio sacerdotalis”* (1994), [w:] Joseph RATZINGER, *Głosiciele Słowa i studzy Waszej radości. Teologia i duchowość sakramentu święceń*, t. XII, *Opera omnia*, red. K. Gózdź, M. Górecka, Lublin: Wydawnictwo KUL 2012, s. 130-143.
- RIENECKER Fritz, MAIER Gerhard: *Leksykon biblijny*, red. W. Chrostowski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio 2001.

- ROBINSON Cecilia: *The Ministry of Deaconesses*, wyd. 2, London: Mowbray 1931.
- ROMANIUK Kazimierz: Uczniowie i apostołowie Pańscy – (kapłaństwo hierarchiczne), [w:] *Kapłaństwo w Piśmie Świętym Nowego Testamentu*, red. A. Jankowski, K. Romaniuk, Katowice: Księgarnia św. Jacka 1972, s. 113-283.
- SANDAY William, HEADLAM Arthur C.: *Romans*. International Critical Commentary, wyd. 5, New York: T. & T. Clark Publishers 2000.
- SCHÜSSLER FIORENZA Elisabeth: *En mémoire d'elle, Essai de reconstruction des origines chrétiennes selon la théologie féministe*, Paris: Du Cerf 1986.
- SCHÜSSLER FIORENZA Elisabeth: *Il ruolo delle donne nel movimento cristiano primitivo*, *Concilium* 12 (1976), z. 1, s. 21-36.
- SCIMMI Moria: *Le antiche diaconesse nella storiografia del XX secolo*, Milano: Glossa 2004.
- SONDEL Janusz: *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków: Universitas 1997.
- SORCI Pietro: *Diaconato ed altri ministeri liturgici della donna*, [w:] *La donna nel pensiero cristiano antico*, red. U. Mattioli, Genova: Marietti 1992, s. 331-364.
- SOZOMEN HERMIASZ: *Historia Kościoła*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1980.
- SOZOMÈNE: *Histoire ecclésiastique. Livres VII-IX* [Sources Chrétiennes, t. 516], Paris: Du Cerf 2008.
- SZAFRAŃSKI Adam L.: *Diakonisa*, *Novum* 9 (1979), z. 4-5, s. 170-192.
- SZAFRAŃSKI Adam L.: *Diakonise i ich rola w pierwotnym Kościele*, *Vox Patrum* 17 (1989), s. 737-755.
- SZCZUR Piotr: *Makryna Młodsza*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. XI, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2004, kol. 894-895.
- SZCZUR Piotr: *Melania Starsza*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. XII, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2008, kol. 488-489.
- TERTULLIANUS: *Quinti Septimi Florentis Tertulliani Opera*, t. I, *Opera catholica. Adversus Marcionem* [Corpus Christianorum Series Latina, t. I], red. E. Dekkers [i in.], Turnholt: Typographi Brepols: 1954, s. 185-224.
- TERTULLIANUS: *Quinti Septimi Florentis Tertulliani Opera*, t. II, *Opera montanistica* [Corpus Christianorum Series Latina, t. II], red. A. Gerlo [i in.], Turnholt: Typographi Brepols 1954.
- THEODOROU Évagelos: *L'institution des diaconesses dans l'Église orthodoxe et la possibilité de sa rénovation*, *Contacts* 41 (1989), z. 146, s. 124-144.
- TURNER Cuthbert H.: *Ministries of Women in the Primitive Church: Widow, Deaconess and Virgin in the First Four Christian Centuries*, London: Mowbray 1931.
- VAGAGGINI Cipriano: *L'ordinazione delle diaconesse nella tradizione greca e bizantina*, *Orientalia Christiana Periodica* 40 (1974), s. 145-189.
- VAGAGGINI Cipriano: *Ordination of Women to the Diaconate in the Eastern Churches*, Collegeville: The Liturgical Press 2014.
- VANZAN Piersandro: *Le Diaconat permanent féminin. Ombres et lumières*, *La Documentation Catholique* 2203 (1999), s. 440-446.
- WIINGAARDS John: *Women Deacons in the Early Church. Historical Texts and Contemporary Debates*, New York: The Crossroad Publishing Company 2002.
- WILCKENS Ulrich: *Der Brief an die Römer*. EKK VI Studienausgabe (Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament), wyd. 2, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 2010.

- WILD Robert A.: Listy pasterskie. Pierwszy List do Tymoteusza, [w:] *Katolicki komentarz biblijny*, red. W. Chrostowski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio 2001, s. 1442-1448.
- WOJCIECHOWSKI Michał, POPOWSKI Remigiusz: *Grecko-polski Nowy Testament wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi*, wyd. 7, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio 1994.
- WYSOCKI Marcin: Olimpia, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. XIV, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2010, kol. 522-523.
- YSEBAERT Joseph: *The Deaconess in the Western Church*, [w:] *Eulogia. Instrumenta patristica XXIV*, red. G.J.M. Bartelink, A. Hilhorst, C.H. Kneepkens, Nijhoff: Steenbrugis. In *abbatia S. Petri* 1991, s. 421-436.
- ZAGANO Phyllis: *Deacons in the Irish Church. Male and Female?*, *The Furrow* 60 (2009), z. 4, s. 201-205.
- ZAGANO Phyllis: *Research documents*, https://www.people.hofstra.edu/Phyllis_Zagano/ [dostęp: 7.03.2016].

POCZĄTKI INSTYTUCJI DIAKONIS W KOŚCIELE ŁACIŃSKIM W UJĘCIU HISTORYCZNO-KANONICZNYM

Streszczenie

Problematyka związana z szeroko pojmowanym diakonatem kobiet, w kontekście pojawiających się przychylnych opinii za jego przywróceniem, budzi w Kościele katolickim co raz żywsze zainteresowanie. Zapewne stanowi to wynik również prowadzonej refleksji teologicznej o miejscu kobiety w strukturze teologicznej i prawnej Kościoła. Kontynuowane współcześnie przez teologów i kanonistów badania mają za cel ustalenie przyczyn powstania w II w. diakonatu kobiet, jego naturę oraz zadania. Chociaż metoda syntetyczno-analityczna pozwala na ogólne zrekonstruowanie drogi ewolucji, jaką przebył diakonat kobiet od czasów apostoelskich aż do jego rozwoju w IV w., to jednak na obecnym stanie badań nie da się w pełni wykazać istnienia ciągłości teologicznej i kanonicznej tego procesu. Przyczyny trudności tkwią we fragmentaryczności zachowanych źródeł, specyfice kontekstu historyczno-kulturowego starożytności oraz we współczesnym kontekście naznaczonym tzw. teologią feministyczną. Kontynuowane badania być może w przyszłości wykażą istnienie takiej ciągłości, szczególnie wtedy, gdyby odkryto nowe źródła. Zrozumienie natury starożytnych diakonis przyczyni się w przyszłości do poprawnego, zgodnego z tradycją apostoelską, przyznania kobiecie miejsca, które odpowiadałoby jej godności we wspólnocie Kościoła.

Słowa kluczowe: diakonat kobiet; prawo kanoniczne; Feba

THE BEGINNINGS OF THE INSTITUTION OF DEACONESSES IN THE LATIN CHURCH IN HISTORICAL AND CANONICAL TERMS

Summary

The issues related to the broadly understood diaconate of women, in the context of appearing favorable opinion for its return, it stimulates the Catholic Church at once vivid interest. Perhaps this is the result of well conducted theological reflection on the place of women in the structure of theological and canonical Church. The continued today by theologians and canonists study has as its ob-

jective to define the reasons for the establishment of deaconesses in the second century, its nature and objectives. Although synthetic-analytical method allows to reconstruct the general process of evolution, which has traveled the diaconate of women from the apostolic times until its development in the fourth century, however, at the present state of research can not be fully demonstrate the existence of a theological and canonical continuity of this process. The reasons for the difficulties lie in the fragmentation of the preserved sources, the specifics of cultural context of antiquity and in modern context marked by the so-called „feminist theology“. Continuing research may in the future prove the existence of such continuity, especially if it were discovered new sources. The defining of the nature of the ancient deaconesses in the future will help to correct in accordance with the apostolic tradition, conferring to a women the place, that would correspond to their dignity, in the community of the Church.

Key words: diaconate of women; canon law; Phoebe

